

Zdroje a funkce identity regionálních společenství na prahu 3. tisíciletí

Irena Bukačová

V době silné deetatizace, reformy a organizačních proměn s přerozdělováním kompetencí, jež neprobíhají jen v České republice, se profiluje nový fenomén s dosud ne zcela čitelným obsahem, označovaný pojmem **region**.¹

Najednou tu máme „Evropu regionů“, jež se přelévají přes hranice států; mikroregionů, jež spojují obce v sousedních okresech či krajích, ignorují správní a organizační jednotky a bez ohledu na teritoriální hranice vytvářejí nová spojení. Vznik nového jevu – který je třeba pojmenovat a odlišit od stávajících států, krajů a okresů – se odráží nejprve v jazyce. Uvedený pojmový posun ukazuje, že se v opozici ke stávajícím jednotkám či jako jejich doplněk rodí jakási nová struktura s dosud neznámou budoucností. Za novým pojmem se skrývá prostředí, jež se profiluje jako konkurence dosavadním strukturám státu či jeho organizací.

Celý proces, který vnímáme jako něco dosud nedostatečně definovaného, má podle mého soudu základní význam pro chápání vývojových trendů, jež probíhají paralelně ve všech patrech složité a proměnlivé struktury lidské společnosti. Na základním z nich (či na „nejnižší“ úrovni) se jeho charakteristiky přirozeně jeví v nejčitelnější podobě. Někde na pomezí překračovaných a respektovaných dosavadních struktur zůstává jako základní a nepochybnitelná jednotka **obec**. I když její kontinuita byla v českém prostředí ohrožena slučováním obcí do tzv. střediskových obcí, přesto zůstala nepochybněna jako nástroj, který strukturuje společnost a stát. Navzdory různým státoprávním obměnám, kterými společnost prošla a prochází (v poslední době vznik krajů a zánik okresů), je obec stavebním kamenem všech nových uspořádání. Proto je také institucí, o níž se opírají státní i samosprávné celky a dokonce nové regiony, ať jako makrostruktury, nebo menší přehledné celky.

Soustředíme se proto na **mikroregion**, který může být klíčem k rozpoznání řady charakteristik, jež *cum grano salis* platí i pro euroregiony či makroregiony vůbec.

Vznik těchto nových struktur doprovází **akt volby**: nevznikají direktivně – shora – jako součást nějakého kodifikovaného systému, ale díky vůli sdružit se. Teprve pak nastává jejich institucionalizace, která v míře nezbytné nutně reguluje jejich zákonné a ekonomické bytí.

Již tento okamžik zrodu poukazuje na dva možné, radikálně odlišné přístupy k vytváření nové struktury. První můžeme označit za **organický**, druhý za **technokratický** (organizační).

Organický přístup k řešení úkolů vychází z toho, že region je **živý organismus**, tvořený lidmi a přírodou. Jako takový má strukturu postavenou na hodnotách, které umožňují jeho fungování a společnou existenci díky propojení bytostných zájmů a při zachování suverenity menších a větších lokalit a při dělbě úkolů a práce podle možností, přičemž tato dělba vyplývá ze solidarity větších s menšími na bázi dobrovolnosti. Analogií tohoto přístupu může být tělo, kde všechny části spolupracují, aby mohly existovat a vytvářet jedinečnou bytost.

Technokratický přístup chápe „region“ jako sféru dirigovatelnou a racionalisticky a ekonomicky manipulovatelnou na základě analýzy pozic a možností. Je to zacházení, které dílčí části uděluje nanejvýš místo předem dané v připravené struktuře, na jejímž vzniku se nepodílí a do systému jejíhož fungování nemůže aktivně zasáhnout. To jsou známé systémy státní správy, na něž se navázaly různé informační sítě a fungování různých finančních koridorů. Míra abstrakce a odcizení jednotek a celku jde tak daleko, že celek snad může existovat i bez nich, protože si sám stačí. Pohled na mikroregion je samozřejmě poněkud zidealizovaný a vychází z cílů, které si většina mikroregionů klade, a nikoli z vlastní reality.

Vycházíme-li z toho, že základní jednotkou společnosti je obec, pak je mikroregion dočasným nebo trvalým spojením obcí na základě vůle jejich volených představitelů za účelem trvalým nebo i krátkodobým. Mikroregiony vznikaly velmi živelně a brzy pokryly velká území. Stěží by se našla oblast, kde tato nová společenská struktura chybí. Vazby vzniklé splněním jednoho či více konkrétních programů v mikroregionu však obvykle nezanikají.

Mikroregion jako organismus nemůže jednat „sebevražedně“, tak aby jeho jednání vedlo ke zkáze či zániku vazby lidí a přírody. Vazba uvnitř dobrovolných sdružení, jež nevznikají institucionální cestou, ale zdola – z vůle obcí, těch nejpodstatnějších složek správy, základních buněk organismu státu –, současně vytváří možnosti společného jednání v zájmových oblastech regionu, korigovaného ohleduplností mezi jeho jednotlivými členy.

Komunita, která se vytváří při řešení úkolů, je daleko důležitější než jejich účelové dořešení či dokončení; vytvářejí se více či méně trvalé vazby mezi lidmi, vedoucí k dalšímu prohloubení kvality vztahů. Důvod, proč se lidé sdružili, je z tohoto hlediska druhotný, byť by „sdružení“ nebylo prvotním cílem. Z hlediska stability společnosti jsou primární především vazby, jež mají náboj kontinuity a přetrvávají i splnění a dokončení úkolu. Jedině to poskytuje záruku, že společně dokončené dílo nebude mrtvé stát a čekat na využití, že se o opravené či vybudované bude někdo dál starat. První charakteristikou mikroregionu jsou tedy společenské vazby, spojení sil a prostředků.

Druhým podstatným rysem mikroregionu je jeho působnost na určitém teritoriu, jehož rozloha je daná velikostí katastrů obcí. Přestože je majetek rozdělen mezi řadu vlastníků, katastr stále ještě vymezuje hranici kompetence a odpovědnosti obce. Toto bezprostřední sepětí s krajinou je dalším trvalým charakterem mikroregionu, který uvědoměle či podvědomě „hospodaří“ v historické kulturní krajině, v níž je uložena celá řada hodnot dokládajících činnost lidského společenství po staletí. Zde opět stojí vazby na základech, kterými jsou jednotlivé obce.

Oproti mikroregionu, s nímž se lidé mohou identifikovat a který je pro ně čitelný, se jako jistý nový „strašák“ objevuje pojem „evropský region“. Ten se jeví nejen jako potenciální konkurent politických státových struktur, ale i jako moloch, který svou globalizující nenasytostí pohlcuje specifiku jednotlivých „vlastenecky chápaných“ oblastí a jejich historických hodnot.²

Také myšlenková konfrontace mezi „nižším“ a „vyšším“ stupněm regionu je velmi působivá – vnáší světlo do další velmi citlivé oblasti, již je identita a její uchování, lokálně či státně. Jak naložit s pojmem „vlast“ v moderní společnosti a v soudobém světě? A jak jsou tento horizont schopny uchopit místní komunity, když se vlast na jednu stranu stává pojmovou veteší staromilců a na druhou stranu zbraní nacionalistů? Všichni sázejí na to, že velký svět a malá vlast se nevyplácí – první je součtem těch druhých. Obránci identity by mohli namítnout, že to bude platit pouze do doby, než se malé „vlasti“ či domoviny rozpustí ve „velkém světě“, jako se venkov ztratil ve velkoměstě.

Prostřednictvím analýzy jazyka se pokusíme najít některé z charakteristik pojmu domovina (vlasti ve smyslu německého *Heimat*). Jedním z rysů domova či vlasti je mateřština jako projev identity, která je darem a odkazem předchozích generací. Jazykem naučeným v dětství a mládí se nevědomky identifikujeme se svými předky, s domovem. I když je jazyk prostorově zakotven, je snadno transportovatelným „statkem“. S jazykem je nakažena řada emocionálních, sociálních a kulturních konotací. Ale není jediným „přenosným domovem“: nedobrovolné i chtěné migrace ukazují, že identita nespočívá jen v zakotvení v určité zemi, ale že je i hodnotou spojenou s přenosnou tradicí.

V době mobility bez hranic se tyto „přenosné vlasti“ (transportable Heimaten) střetávají a proplétají. Chaos, který tím vzniká, čelí nová *touha po kulturní identitě*, kterou je možné přehlédnout a obsáhnout. Tato identita však naráží na jiné kulturní identity, jež se teprve musí naučit tolerovat. Tento složitý proces je bezpodmínečným východiskem Evropy regionů, pojmu, na nějž se tak často přísahá. K němu však není možné dospět z roviny národů a „vlastí“.

Filozof Ernst Bloch kdysi požadoval „proměnu světa na domov“. Znamená to novou definici pojmu vlastivědy a péče o kulturní hodnoty. Především je to nové vymezení prostoru regionu-vlasti. Prostor dosavadního „rozmístění a situování“ vlasti se dostává do globální sítě, která se vyvíjí prostřednictvím mobility, médií a informační techniky, tedy aspektů, jež neznají zeměpisné ani politické hranice. Tato koordinační síť prostoru a času má na jedné straně dějiny od prvních stop osídlení přes první písemné zprávy až po dnešek. Na druhé straně jsou do této sítě vloženy stovky kilometrů prostorových vztahů. Proměna kulturních hodnot se velmi zrychlila a jejich množství znemožňuje orientaci.

Zamysleme-li se nad tím, jak mobilita mění pojem místních komunit, objevuje se ve smutné nahotě svět nezakotvených lidí, u nichž životní trend změny místa života relativizuje vazby k určitému prostoru natolik, že se jim život jeví jako trvalé provizorium. V tu chvíli začneme závidět těm, kteří nemuseli překročit obrazný práh svého domu a s pocitem existenciální rozkolísanosti se nemuseli vydat do světa a kteří ve stabilitě svého života (obvykle vázaného na rurální kultury) mohou vstupovat do krajiny svých předků jako do náruče šťastného domova.

Nabídnout právě tuto schopnost orientace se jeví jako nejdůležitější úkol moderní „vlastivědy“ (anebo, chceme-li, „památkové péče“ o tradice a kulturní dědictví) v době „přenosných vlastí“ a rychlé proměny kulturních hodnot. V okamžiku imaginárního či skutečného ohrožení dochází k odmítání globalizačních tendencí a k obraně zvláštních a tradičních fenoménů. Tehdy se opět objevuje rys, o němž jsme se zmínili na počátku jako o charakteristice mikroregionu – chová se jako živý organismus, a má tedy jistý „pud sebezáchovy“. Zde se může úspěšně odvíjet nová funkce mikro- a dalších regionů jako organismu: obrana. K této reflexi jistě dochází i na úrovni makroregionu Evropy, jež se časem může cítit ohrožena jinými kulturami natolik, že bude bránit vlastní civilizační pole, jak se to často jeví dnes (např. vůči islámu).

Jak se odráží globální pole (horizont) v současné péči o vlast či „památky“? Je to cesta mezi dvěma extrémy – mezi pohlcením regionálních zvláštností okolním světem a jejich „turistickou“ komercializací. V tomto smyslu má místní společenství významnou a nedoceněnou úlohu při ochraně, zachování a rozvoji regionálních kulturních hodnot v míře odpovídající živému požadavku místa a jeho obyvatel, kteří svůj životní styl nechťejí přeměnit na skanzen pro turisty, ale chtějí žít ve shodě se svými přirozenými nároky. Potřeba místního společenství (chápaného jako obyvatelé ztotožňující se s místem svého života) identifikovat se s lokalitou, v níž žije, má několik podob a rovin.

Trendy, které se projevují ve vnější symbolice obcí a usilují o to, aby se do života vrátila heraldická symbolika – užívání městského či obecního znaku –, se mohou na první pohled jevit povrchní. Vzkříšený zájem o heraldiku dokládají městské pečeti, historické prapory, městské erby, to vše pořízeno nově jako repliky starých městských práv, jejichž „rituální“ význam často zůstal jediným privilegiem města či obce. Symbol města není reklamou, není logem, i když druhotně jako logo může sloužit (avšak pouze se souhlasem městské rady – ta jediná má právo i podle stávající legislativy se k užití znaku města vyjádřit).

Rituál udělování nových znaků obcí a měst je v době globalizace možná anachronismem. Zdá se přímo, že tato potřeba nás vrátila do středověku. Ptáme-li se však, proč se poměrně velký počet místních společenství o užívání lokálního symbolu uchází, vidíme (kromě romantismu jednotlivců), že se zde projevuje bytostná potřeba sebeidentifikace. Jeví se tak důležitou, že na obnovu znaku nebo dokonce vymyšlení nového se vynakládá nejen intenzivní úsilí, ale i značné finanční prostředky.

U toho viditelného rysu projevu identity obce bych se ráda zastavila. Je totiž výrazem zvláštního prolínání historického a moderního světa. Na první pohled se městská heraldika může jevit jako historická relikvie. V očích těch, jejichž vesnice nikdy neměla žádná privilegia, natož erb, je získání erbu aktem nesmírného významu anebo aktem významu udílejícím. Vzhledem k „masovosti“ tohoto jevu vznikla dokonce komise při parlamentu a ve Svazu měst a obcí, která uděluje právo užívat znak, resp. vyjadřuje souhlas s jeho formou.

Udělení znaku vesnici Žilov na Plzeňsku, která si za své heraldické znamení zvolila prahorní rybu, nalezenou jako fosilii v katastru obce, je přímo ilustrací tohoto procesu. Tato malá obec nikdy neměla historická práva, s nimiž byly spojeny ekonomické výhody – právo tržní, mlouvé, soudní ani jiné –; nepostavila si hradby, nevedla městské knihy. Na počátku třetího tisíciletí má znak, který si nechala razit na pamětních medailích a má

snad i prapor. Udělení znaku bylo spojeno s venkovskou slavností a divadelní scénkou. To vše by mohlo připomínat známý film „Hofí, má panenka“. Nebyla to však fraška – obyvatelé, hrdí na své „povyšení“, tuto novou skutečnost přijali a další obce či jejich představitelé usilují o něco podobného: hledají námět, který by co nejlépe vyjádřil charakteristiku jejich obce, konzultují s odborníky, výtvarníky i heraldiky.

Přestože z původní funkce privilegií znaku zůstala pouze funkce reprezentativní, je vlastní heraldická náplň podřízena přísným pravidlům tohoto specifického oboru historických věd. Heraldická pravidla³ z hlediska výtvarného (barva, symbol, provedení) přetrvává a i přes jistou absurditu udělování znaků jsou respektována. Do života se totiž vrátil atribut obnovených práv obcí, který po jistou dobu nebyl užíván vůbec (dvacetiletí totality nahradilo městské znaky na písemnostech státním znakem ČSR, který specifikoval obcí setěl, a zároveň došlo k zániku obecního majetku a k zestátnění obecního života).

Vraťme se však k projevům identity a identifikace obce, mikroregionu a regionu vůbec. Pro „strážce“ historické paměti je samozřejmě potěšující, že se nové procesy ve společnosti obracejí ke kořenům, že pro svou identifikaci sahají k tradici a k historii.

Druhou – jemnější a méně trvalou – formou potřeby obce identifikovat se s vlastní minulostí jsou pamětní síně, výzdoba radnic či obecních úřadů pamětihodnými dokumenty, listinami, starými fotografiemi, vydávání replik historických pohlednic. Téměř symptomatické jsou internetové stránky obcí – ve zcela moderním médiu se skví městské erby jako výraz sebevědomí obce. Podíváme-li se dál, před úřady Evropské unie visí vlajky států či regionů. Potřeba vizualizace nové víry se nedá potlačit. Celý tento vnější projev je samozřejmě jen obrazem nového chápání a stylizování komunity, za jejíž nejzafixovanější nástroj je možno považovat samotnou obec.

Jak se vymezuje pole působnosti obce nebo komunity lokálně? Především jako „šťastný prostor“ – tedy jako prostor, jehož znakem je uzavřenost, jakási myšlenková kruhovost; místo uprostřed obklopené horizontem, místo, kde je domov, kde obyvatelé mají pocit intimity a bezpečí. Přístup k celku – k okolí – se odehrává prostřednictvím jeho důvěrně známé části,⁴ která zastupuje celek. „Šťastný prostor“ (ať již jím je skutečně, anebo je do něj tento pocit vkládán jako desideratum) má hranice, které jej oddělují od okolí, jež už atributem štěstí není bezpodmínečně vybaveno: je to odlišný významový prostor, jehož polaritu vyjadřují pojmy „domov“–„cizota“. Z jednoho sématického pole přecházíme do druhého fakticky či pouze pojmově; je i za hranicí „komunity“ a jejího zájmu. Tím se dostává prostoru, v tomto případě krajiny, také hierarchie, kde se vedle sebe nenacházejí (lho)stejná místa, ale místa, jež mají pro komunitu větší či menší význam. Svůj domov (*Heim*) a dom-ovinu (*Heimat*) si vytínáme z celku jako prostor pro život komunity.

Zde se objevuje další rys defenzivního náboje místních komunit vůči velkým celkům, a tím je náznak **pochybností o hodnotách moderní civilizace**. Tento postoj vyjádřila řada myslitelů již v 19. století a provází jej skepse z vědy a technologie, která zničila mýtické a poetické prvky dávající životu smysl a člověka postavila tváří tvář nicotě a absurditě. K tomuto pocitu se ve 20. století připojilo ještě poznání, že existuje sepětí racionalizace a zneužívání politické moci. Ona tušená spojení státu, byrokracie a moci jsou obavou z velkých celků, z možné manipulace a závislosti, do níž se dostávají menší subjekty, kterým je pak v mechanismu fungování světa vymezeno a určeno jen nepatrné místo.

To sice na jedné straně vyvolalo skepsi k celkovým představám jednotných dějin světa resp. pokroku, na druhé straně se však zrodila „**mikrohistorie**“, která univerzální dějiny nahradila pluralitou místních historií. Dějiny se pak staly účinným prostředkem, jehož pomocí skupiny i jednotlivci **definují svou vlastní identitu**. Místo jednoho smysluplného procesu dnes máme pluralitu příběhů dotýkajících se životních zkušeností různých společenských skupin.⁵

Zkušenost „zbožných potomků času“⁶ je ovšem zároveň konfrontována se zkušeností „náruživých obyvatel prostoru“. Ti první ještě chápou zkušenost dlouhého života (komunity) vyvíjející se v čase, ti druzí vidí svět jako síť vztahů mezi body či prvky, jejich umístění.

Kde jsou dějiny k máni? Jako statek nejsou nemovité ani movité, jejich hodnota pro společenství, komunitu, obec či mikroregion je však velká. Mají svým způsobem ambivalentní povahu – jsou (tedy byly) a mohly by být. Jsou interpretací minulé zkušenosti a skutečnosti, jež by měla být spíše vědou než propagandou, vyprávěním jedinečného příběhu, který není ilustrací obecných vývojových zákonitostí, ale jeho svěbytnou součástí a nepostradatelnou stavební jednotkou, tak jako je „obec“ základní oporou všech dalších mikro- či makroregionů.

Ve stabilitě místa, v krajině a společenství lidí, kteří ji obývají s vědomím odpovědnosti vůči předkům i potomkům, tvoří krajina pevný bod, na němž může svět budovat svoji rovnováhu. Ale dříve, než bude tento přirozený požadavek všeobecně akceptován, musí dojít k bolestnému i radostnému procesu poznání, v němž významnou roli sehrají místní společenstva, která budou procesu globalizace nastavovat zrcadlo pestrým obrazem své identity.

POZNÁMKY

¹ Etymologie, z lat. *regere* – vládnout; známá ze rčení „Cuius regio, ejus religio“.

² Franz Xaver Schuerer, *Heimat im Wandel. Tradition im neuen Gewand? Zur modernen Heimat und Kulturpflege in der Region*.

³ V této souvislosti je třeba připomenout složitý proces vytváření znaků nových krajů, např. plzeňského, který byl předmětem několika jednání krajského zastupitelstva.

⁴ Jan Patočka, *Přirozený svět jako filosofický problém*. 1933.

⁵ Georg G. Iggers, *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002, s. 133.

⁶ Michel Foucault, *Myšlení vznešlka*. Praha 1996, s. 71.

PhDr. Irena Bukačová je ředitelkou Muzea a galerie severního Plzeňska. Na Filozofické fakultě univerzity Karlovy v Praze vystudovala dějiny umění, filozofii a dějepis. Působí v oboru regionálních dějin a dějin umění a jako publicistka, je členkou Svazu západočeských spisovatelů. Zaměřuje se na témata týkající se zachování kulturního dědictví, vzhledu krajiny, obcí a měst. Věnuje se i probouzení zájmu o tyto hodnoty u nejšířší veřejnosti prostřednictvím konkrétní pomoci při zpracovávání programů obnovy památek, vytváření naučných stezek, propagace a vzdělávání v této oblasti.